

mazohistički bol bio u potpunosti podređen čekanju, funkciji ponavljanja i opetovanja u čekanju. U tome je suština: **bol je vrednovan samo u odnosu na oblike ponavljanja koji uslovjavaju njegovu upotrebu.** Klosovski (Klossowski) ukazuje na tu poenu kada u vezi Sadove monotonije piše: »U putenom činu ne može biti transgresije ako on nije doživljen kao spiritualni dogadjaj; da bi se, međutim, došlo do njegovog objekta, treba tragati i ponavljati dogadjaj u opetovanom opisu putenog čina. Taj opetovani opis putenog čina ne samo da izveštava o transgresiji, on sam biva jezička transgresija izvedena jezikom« — ili pak, kada naznačava ulogu ponavljanja pre kod mazohizma i kod zaustavljenih prizora: »Zivot se opetovao da bi se dosegao u svom padu, kao da je zadržavao dah u trenutnoj spoznaji svog porekla . . .«.

Pa ipak, izgleda da je takav rezultat razočaravajući, i da se svodi na ideju da ponavljanje pričinjava zadovoljstvo . . . Koliko misterije, međutim, u **bis repetitio**. Pod tam-tamovima sadizma i mazohizma, nalazi se ponavljanje kao stravična moć. Ono što se promenilo jeste odnos ponavljanje — zadovoljstvo. Umesto da ponavljanje doživi kao ponašanje u odnosu na postignuto zadovoljstvo ili ono koje treba postići, umesto da ponavljanjem zapoveda ideja zadovoljstva koje treba naći ili postići, evo gde se ponavljanje razulneruje, gde postoje nezavisno od svakog prethodnog zadovoljstva. Ono je postalо idea, postalo ideal. I zadovoljstvo je sada postalo ponašanje u odnosu na ponavljanje, ono sada prati i sledi ponavljanje kao stravična nezavisna moć. Zadovoljstvo i ponavljanje su, dakle, raz-

menili uloge: evo efekta skoka u mestu, to jest dvostrukog procesa deseksualizacije i reseksualizacije. Reklo bi se da će između ta dva progovoriti instinkt smrti: pošto se, međutim, zna da je skok napravljen u mestu, kad u jednom trenutku, uvek je načelo zadovoljstva ono koje zadržava pravo glasa. Ima tu i misticizma izopačenosti: izopačeno pronalazi utoliko više i utoliko bolje, ukoliko je više toga ostavilo iza sebe. Kao u nekoj crnoj teologiji, gde zadovoljstvo prestaje da bude motiv volje, gde je jedino napušteno, poreknuto, »odreknut«, ali da bi bilo bolje pronadeno kao nadoknade ili rezultat, i kao zakon. Formula izopačenog misticizma jeste hladnoća i udobnost hladnoće deseksualizacije, udobnost reseksualizacije, tako očigledno kod Sadovih likova. Što se tiče ukotvljavanja u bolove sadizma i mazohizma, mi ga uistinu ne razumemo toliko koliko ga smatramo sebi svojstvenim: bol tu uopšte nema seksualno značenje, već naprotiv, predstavlja deseksualizaciju koja ponavljanje čini autonomnim, i koja mu na licu mesta podređuje zadovoljstva reseksualizacije. Eros biva deseksualizovan, biva umrtvijen, da bi Tanatos bio bolje reseksualizovan. U sadizmu i mazohizmu nema misteriozne spone bola sa zadovoljstvom. Misterija je negde drugde. Ona je u procesu deseksualizacije koji ponavljanje stapa sa onim što je suprotno zadovoljstvu, a potom u procesu reseksualizacije koja nastupa kao da zadovoljstvo ponavljanja proistiće iz bola. U sadizmu kao i u mazohizmu, odnos prema bolu jeste **efekat**.

□ □ □

Sa francuskog:
Vesna Jakovljević

**Presentation de Sasher —
Masoch — Le Froid et le Cruel,**

**Gilles Deleuze,
Editions de Minuit,
Paris, 1967.**

funkcionalna promena »gradanskih« pojmove u kritičkoj teoriji: individuum kod hegela, marksa i frojda

maks horkhajmer

Idealizam živi od toga, što je individuum, koji je uklonjen iz (proizvodnog procesa), istinit, bolji. To još uvek deluje kod Marks-a, tako što on čoveka u kapitalističkom društvu shvata kao puki privesak mašine, i kao istinskog i pravog čoveka vidi onog, koji je s one strane proizvodnog procesa, dok je po našem shvatanju taj čovek, tj. ovaj u sferi konzumiranja, isto toliko osakačen, kao i onaj u sferi proizvodnje.

Suprotne tendencije ovom idealističkom shvatanju postoje već u samom idealizmu, na pr. (kod) Helderlin (Hölderlin), gde u »Večernjoj fantaziji«, zapravo već pada sjaj na sferu proizvodnje, dok za »pesniku« ne preostaje ništa do razrešenje u snu, ustvari smrt i iluzija. Veoma je srođno stanovište Getea (Goethe) u *Godinama lutanja* sa daljim zahtevom za specijalizacijom.

Marksovo shvatanje čoveka zaostaje za njegovim shvatanjem ekonomije, utoliko što Marks u ekonomiji ne traži uklidjanje, već ovlađavanje podelom rada, dok je slika čoveka, koju je fragmentarno započeo, skrojena prema stadijumu koji prethodi podeli rada, ili je izvan podele rada.

Pojam individuma treba potpuno eliminisati; on je puka ideologija. Jer, u gradanskem društvu, u smislu *questio facti*, individuum uopšte ne »postoji«, ne samo zato što sloboda koja mu je pripisana nije bila realizovana, već i zato što substancialitet samog individuma može biti shvaćen jedino kao društveno određen. (To je odlučujući Hegelov uvid.)

Eliminisanje pitanja o tom »postoji« u pogledu individuma je jedan od najbitnijih zadataka ovog rada. Positivističko istraživanje ispituje uvek izolovane pojave. Hegel ovde nije dijalektičan koliko mi kada kažemo da ne postoji ni društvo. Hegel je mišljenja, da dijalektičko kretanje kao »rezultat« može biti sačuvano u obliku nauke, i da je sistem shema njegove uredenosti, tako da dovršivost sistema kretanju, koje je jedino celina sama, daje karakter partikularnog i ustanovljenog. Ukoliko je pojam sistema kod Hegela nosilac kategorije totaliteta, može se čak možda reći, da sama kategorija totaliteta zaostaje za dijalektikom. To je najtešnje povezano sa uklidanjem svih suprotnosti u celini, koje se kod Hegela javlja kao dovršeno, a koje implicira identitet mišljenja i biča i, u krajnjoj instanci, primat mišljenja.

Psihologija nije ništa drugo do iluzija da se individuum, društvo može promeniti, time što

će se pribeti onome, što je individuum postao kao monada u ovom društvu.

Individuum je samo pozornica. Identitet čoveka, za koji analiza tvrdi da je centralni princip individuma, apsolutno i sigurno ne postoji u današnjoj situaciji. (Psiho-analiza je nedovoljan pokušaj da se udovolji istorijskim promenama, kojima individuum podleže. Ustvari, u ishodišnoj poziciji analize, individuum već nije prisutan, tj. mehanizam konkurenčije, koji je u osnovi obrazovanja monada, već nedovoljno funkcioniše, tako da do konstituisanja monada ni ne dolazi, te se »racionalno držanje« čoveka javlja još jedino u sasvim tankim slojevima njegovog ponašanja. Analiza pokušava da udovolji ovoj izmenjenoj situaciji i da spase već nepostojeci individuum. To se ispoljava s jedne strane u tome, što se kao momenat identiteta određuje Ja-princip, koji treba da udovolji realnosti, dok je to što udovoljava realnosti već odavno nešto neidentično, što »bihavioristički« reaguje. S druge strane, ona pokušava da uprkos svem priznavanju »konflikt-a« kategorijalno učutka protivurečnosti između motiva konkurenčije i zahteva za srećom, time što samo nesvesno shvata isključivo u monadoloskim i kategorijama konkurenčije. Ustvari, kod Frojda, uprkos ovoj priči o njemu, uopšte ne-ma libida; a posebno je taj motiv ono što Frojda svrstava u red velikog gradanskog preziranja čoveka, od Makijavelija (Machiavelli) i Hobsa (Hobbes) preko Šopenhauera (Schopenhauer) i Ničea (Nietzsche). (U prilog tome, kasnija HORKHAJMER-VA teza, da upravo taj Hegel, kome su individualistički filozofi uvek

prebacivali, da žrtvuje individuum na stratištu istorije, ili da povrh ideje zaboravlja egzistenciju, ovu vrstu preziranja čoveka jedini ne priznaje.) Ali, moramo ustanoviti, da građanski motiv prezira prema čoveku nema samo svoju zlobnu, već i svoju kritičku stranu.

Nema više takvih ljudi kao u romanima 19. veka. Tobež destruktivna analiza hoće da spase individuum, koji više uopšte ne postoji. Protivrečnosti proishode iz neidentičnog čoveka i iz društva, koje je i samo neidentično. Ljudi su centri reakcije. HORKHAJMEROV prigovor: Ako nema psihološkog posredovanja između individuuma i društva, onda se ni u jednom društvu ne može nešto mnogo drugačije postići sa čovekovim koćnicama i nagonima.

POZITIVISTIČKI ASPEKTI PSIHOANALIZE: ISKLJUČENJE NOVOG

1) Motiv za kritičku genezu (psiho-)analize: ona hoće čoveka da učini sposobnim da uživa i da radi. To je pogrešno otuda, što ona hoće čoveka da učini podesnim samo za ovaj oblik društva, koji ona smatra večnim. Danas se sposobnost za uživanje i sposobnost za rad razilaze³.

2) Pitanje uzdizanja nekog posebnog principa (otkrice smisla histeričnog simptoma) u totalni princip je veoma karakteristično za analizu. Otuda se ona mnogo ne razlikuje od teorije Gešalta. I s dobrim razlogom. Jer, pozitivističkom istraživanju se uvek događa da primeti, da otkriće do kojih je došlo, ne poseduju istinu

poprima društvenu formu i ostaje u oblasti »obrazovanja simptoma«. Tako i sreća, koja joj je pripala, nije pravo zadovoljenje, već puki surrogat zadovoljenja. Analiza od početka ima tu funkciju, da izade na kraj sa histeričnom ženom, tako što je miri sa postojećim, sa »životnom nužnošću« koju Frojd hipostazira. Analiza služi uniformisanju čoveka. Ako je pretkina histerične žene veštica, onda analiza ne nema, kako bi htela, svoju praformu u ispovesti, već, ustvari, u inkviziciji. Psihologija je bila pronađena, da bi čoveku dala oslonac. Otkriće individuuma je izvorno identično sa njegovim okivanjem. Trebalo bi identifikovati analizu kao pozitivizam. Pronalaženje individuuma je već sredstvo za njegovo tlačenje.

Dobra strana analize: pogrešno buntovništvo se odstranjuje, ali i na pogrešan način. Šta treba, ustvari, odstraniti iz detinjstva? Slika, koju odrastao ima u svom detinjstvu? Detinjstvo. Kako ono izgleda, odraslo, kao ono što je, ustvari, bilo moguće, a nije se ostvarilo. U detetu je posebno jaka svemirski misli. Analiza hoće da odvukne čoveka od njih, pošto nisu stvarne, već su samo misli.

Umesto orijentacije na analizu, predlog da se rad orijentise na danas progname pojmove, kakvi su oni sabotera.

Progressivni momenat analize sastoji se u doprinosima, koje je dala u shvatanju individuuma kao pozornice. Moglo bi se reći, da analitičke kategorije, ma koliko iskrivljene, služe uvidu, da je sam individuum jedna »istorijska klasna borba«.

sus), empirizam (kod) Bekona (Becon). Pitanje: Zar nije rad mogao da se postavi tako, da se istraži, nisu li krajnji proizvodi građanstva, poslednje od svih stvari, bile i prve od svih?⁴ Fenomeni građanstva su prafenomeni.

POZITIVISTIČKI ASPEKTI PSIHOANALIZE JEDINSTVO SMISLA SVIH DOŽIVLJAJA

Frojd se kod socioloških tumačenja uvek враћa na histeriju. Učinak religije i kulture je isti kao i učinak simptoma za histeriku. Nije tako velika razlika između potiskivanja i sublimiranja. Ustvari, Frojd ima nešto sasvim slično kao Pareto i Manhajm (Mannheim), totalan pojam ideologije. Jedina istina (je za njega) prirodna nauka. HORKHAJMER postavlja pitanje, ne pripada li to već građanskoj prialoriji, na pr. (kod) Hobsa, gde se sve pojavljuje kao prevara, konvencija i sredstvo za gospodarenje čovekom, a realnost se pripisuje samo »telesnom svetu« u smislu demokratskog pojma prirode.

Ponovo je prihvaćeno pitanje o pozitivističkim crtama Frojdove teorije. Sledеća diskusija ima kao nit vodilju pitanje, u kojoj meri je jedinstvo smisla svih doživljaja jednog individuuma (koje kod Frojda konstituiše individuum) pozitivistička predpostavka, i to takva da koincidira sa saznanjno kritičkim pojmom jedinstvo svesti. Ovu povezanost tvrdi ADORNO, a HORKHAJMER sumnja u njegovu evidenciju. Diskusija sada trajno seže izvan pita-

Nema više takvih ljudi kao u romanima 19. veka. Tobež destruktivna analiza hoće da spase individuum, koji više uopšte ne postoji. Protivrečnosti proishode iz neidentičnog čoveka i iz društva, koje je i samo neidentično.

izolovano, već samo u kontekstu koji ih nadilazi. Ali, pošto pozitivizam principijelno ne raspolaze sredstvom za organizovanje te celine, on je svaki put sklon, da poseban princip istraživanja, koji mu se u određenoj »predmetnoj oblasti« nameće, hipostazira kao univerzalni princip, da bi na taj način uhvatio kontekst, koji principijelno transcendira ova pozitivistička načela. To je naročito slučaj kod analize, gde je, štaviše, stvarno »predmetna oblast« individuuma upravo ona, koja se kao totalitet ne može otkriti iz svojih sopstvenih principa.

3) HORKHAJMER zahteva stanovište, po kome se specifičan izvor analitičkog otkrića mora pomeriti u središte, jer se na ovaj način može dobiti uvid u prvočitno preplitanje analize i celokupne psihologije sa njihovom istorijskom funkcijom. Izvorno se ne radi o pitanju sposobnosti za uživanje, čak ni o neurozama u širem smislu, već o ograničenom pitanju histeričnih simptoma. (U prilog tome, interpretacija fundamentalne odbojnosti prema hipnozi, koja je povezana sa strahom lekara, kada ih se pri vršenju hipnoze okrivljuje za seksualne zloupotrebe, u čemu se jasno ispoljava jedan društveni momenat.) Ključna figura, čiju bi fizionomiku ovde trebalo skicirati, je histerična žena.

Ona je u vezi sa Jugend-stilom, Ibzenom (Ibsen), »emancipacijom«, i s jedne strane je torijski veoma odredena figura, ali s druge strane upravo kao takva ima dugu predistoriju. Ona predstavlja čin prave pobune, ali je njenja emancipacija pogrešna, utoliko što ne

Treba ustanoviti dva momenta:

- 1) Kritika analize stoji u najtešnjoj vezi sa kritikom pozitivizma.
- 2) Analiza kao pokušaj, da se čovek doveđe u kontekst.

Prezir prema duhovnom od Makijevlijina preko Hobsa do Pareta, s kojim je povezano i sociološko proširenje pojma ideologije.

Osnovna crta pozitivizma je, da treba isključiti ono što je, ustvari, principijelno novo. Frojd stalno ponavlja, da analiza nije ništa novo. Stoga, Aristotel, teza o nepromenljivosti ljudske prirode. Frojd kaže, da se treba povinovati svetskom toku (Heraklit). Da nema ničeg novog, krije se i u analitičkoj tezi o smislu simptoma, koji se uvek datira shodno onome što je već bilo. Moguće je identifikovati pozitivistički karakter velikog broja analitičkih motiva. Analitičko Ja je pozitivističko jedinstvo svesti. Regresija je retencionalnost. Uvek se polazi od intencionalnog, neposredno datog i odatle se zaključuje smisao. Citava konstrukcija nesvesnog kod Frojda je, ustvari, adekvatna pozitivističkoj konstrukciji saznanja. U tome je upravo gore naznačeni racionalistički momenti analize, kako su to njeni građanski neprijatelji ponekad sasvim dobro uvidali. Jedno tumačenje postanka psihologije glasi, da su se hteli upoznati kupci. Ovo tumačenje je veoma površno. Funkcija psihologije je od početka bila političko društvena, tim pre što kupci u današnjem smislu reči još uopšte nisu postojali. Psihologija je važna za mehanizam vladanja. 18. vek: Gracijan (Gratian), Paracelzus (Paracel-

nja utvrđivanja izvora Frojdove teorije i kreće se oko toga, da li se uopšte ovo jedinstvo s pravom može tvrditi, i ne pada li sam pojam individuuma, ukoliko se ono pokaze kao problematično. HORKHAJMER primećuje, da ova teza važi samo za Kornelijusa (Cornelius) i za donekle kantianizovane pozitiviste, ali ne i za današnje pa ni za Maha (Mach) (individuum ne treba spašavati⁵), i, ustvari, već ni za Huma (Hume). ADORNO smatra ovu protivrečnost samu prividnom. Hjum, doduše, osporava ontološki dignitet Ja, celu njegovu saznanjno kritičku analizu, u čijem se centru nalazi intencionalna povezanost doživljaja, ali upravo predpostavlja, da identitet personalne svesti ima smisla samo u okvirima ovog identiteta, i da istovremeno služi ukazivanju, kako taj identitet nastaje. Kant je u teorijskom umu u ovome, ustvari, sasvim sličan Hjumu. Dokaz paralogizma, koji iz datosti svesti zaključuje substantijalnost duše, je ekvivalent Hjumovo kritici Ja. S druge strane, treba ustanoviti konstitutivno jedinstvo svesti kao transcendentalno jedinstvo sinteze, kao »ja mislim«, koje prati sve moje predstave. Naravno, kod Kanta je u ostalim delovima sistema upravo preduzeto spašavanje Ja.

O vde se prvi put javlja misao, da je građansko mišljenje možda apsolutno okarakterisano time, što s jedne strane poriče Ja kao spontanitet (kao što se smisao iskaže, da ne postoji individuum, usmerava protiv građanskog individuuma, koji, ustvari, nema

FILOZOFIJA PSIHOANALIZE

takav spontanitet), dok se s druge strane Ja zadržava kao pasivna shema, kao ono što se »predmetno odnosi« spram onoga što mu je »dato« i što je već tu bilo. Kritika individuma treba ovo ne samo jednostavno da negira, već i da razvije dijalektiku ova ova pojma Ja. Upravo ovo određenje Ja pomoću onoga, što je već tu bilo (»pomoću retencionalnosti«) povezuje Fajda sa pozitivistima, a njegova teza, »da svi naši doživljaji imaju smisao«, ne definise se nikako drugačije, nego ovim odnosom, ukoliko njihov smisao sam rezultira »jedinstvom svesti«.

HORKHAJMER: Zašto onda naglašavati momenat jedinstva?

Odgovor: Jedinstvo, o kome svi govore, je u osnovi definisano uvek samo time, što je već prethodno bilo tu.

Rekurs na Kantovu transcedentalnu dedukciju. Uprkos svoj priči o spontanitetu, nješta je ovde upravo najmanje. »Aprehenzija u opažanju« odnosi se jedino na ono što je dato, i u Kantovom smislu potpuno je pasivna. Oba više stupnja sinteze, reprodukcija u moći uobrazilje i rekognacija u pojmu, odnose se na ono što /je/ već prošlo, i označeni su pomoću sloga re. »Učinak« svesti svodi se na puko sećanje i prepoznavanje. U osnovi, već ovde se sve svodi na stav, da mišljenje samo od sebe nije sposobno ni za šta, i da ono samo sreduje ono što je već tu. Citava koncepcija jedinstva nema nikakav drugi smisao, nego da nešto uvek bude isto. Kao kada gradanin o nekom pjanisti kaže, da on, ustvari, ne radi ništa, već samo sreduje dirke. (U prilog tome: uporedi iz prethodnog protokola mesta o borbi analize protiv »svemoći misli«.) Ova tendencija se kod Kanta ekstremno pojačava pomoću učenja o šematsizmu, koje se po svom smislu svodi na to, da je i sređujući učinak kategorijalnog mehanizma već odreden opažanjem. Čak i tamo gde budućnost učestvuje kao protencionalnost, uvek je zamišljamo po uzorku prošlosti. Gradske filozofije uvek govore o otvorenom horizontima, a ustvari je njihov horizont uvek omeđan.

Ono što oni zovu jedinstvom ličnosti je, ustvari, samo jedinstvo materijala. Najdublji je zaključak, da kod Kanta pitanje o konstituciji jedinstva svesti koincidira sa pitanjem o konstituciji »predmeta«. Kako nastaje identitet? Jedinstvo se sastoji upravo u tome, da se svaki doživljaj redukuje na svoju sličnost sa nečim što je već prethodno bilo doživljeno. On se, ustvari, doživljava samo ukoliko ga prepoznajemo. Univerzalna tendencija svih gradasnih misililaca, empirističkih psihologa refleksije isto kao i racionalista, je da sve svode na već poznato? Prigovor: kod Dekarta (Descartes) je to ipak prividno nešto »spontano«, idealne innatae. Odgovor: upravo samo prividno. »U tome se krije ono što je samorazumljivo. Ideae innatae su definisane kod njega, sasvim slično kao čulni utisci kod empiričara, svojom jednostavnostu. Tj. one su tako apstraktne, da je stvarno sadržinsko proizvodnje u njima isto toliko malo, kao kod empiričara u čulnim kvalitetima. Paradoksalno bi se moglo reći, da Dekart ima sa njima zajednički ideal: samo da se ništa više ne mora misliti, i sve što je u saznanju stvarni učinak denuncirati kao »nejasno«, i dovesti na potpuno besadžajan pojam. U osnovi je ideal racionalista dedukcija na takve stvari o kojima više ne treba promišljati, tačno kao i empiričara, a takode i Spinoze.«

HORKHAJMER smatra, da je nasuprot epistemološkim Ja-pojmovima, kod Fajda zastupljen jedan drugi. Postoji kod njega jedinstvo, ukoliko se sproveđe Ja-princip, »ekonomsko« jedinstvo: konstantni kvantum libida.

Ovaj pojam jedinstva je problematičan, tako što za predpostavku ima apstraktne indi-
viduum, kao donekle samodovoljan. Nā zahtev, da se ovaj pojam jedinstva mora razrešiti, razvija HORKHAJMER na početku upotrebljenu tezu, da je ovo jedinstvo, ustvari, razrešeno kod pozitivista. HORKHAJMER povlači izvesnu paralelu izmedu pozitivista i Hegela, ukoliko se radi o razrešavanju svih antičkih pojmoveva. On bi želeo da ih »spase«, kada bi oni znali šta su sve razorili, strašno bi se uplašili, i onda bi stvar bila u redu. Oni su, ustvari, sve kategorije razrešili kao irelevantne u korist pukih pravila igre razumevanja. Ova pravila

igre predstavljaju skelet saznanja. (O pravilima igre može se govoriti onda, kada osim toga postoji još i ozbiljnost.) HORKHAJMER smatra, da se samo to može priznati logičkim pozitivistima, i da je razlika izmedu igre i same ozbiljnosti izgubila za njih svoj značaj. Pozitivista kaže: posmatram jezik, izvesni odnosi istražujem. Ove sintaktičke odnose treba pokazati i utvrditi. Verifikovati ne znači ništa drugo, nego uporediti dve rečenice u odnosu na to, da li su u saglasnosti u pogledu onih pravila igre. Svaki iskaz, koji se odnosi na neko biće, svaki egzistencijalni sud je neodrživ. Za ovaj postupak ne postoji takode nikakvo moguće uputstvo, kako da se ova neodrživost kretanjem promeni u održivost. Pozitivističko shvatjanje pojava ne poznaje nikakvo »posredovanje«. Pozitivisti žive od toga, što se ljudi razumeju na osnovu mnogih stvari, koje se u njihovim teorijama saznanja upoštje ne pojavljuju. Logički pozitivista predpostavlja jezik skupa sa svim njegovim elementima, koji se ne mogu redukovati na pravila igre. HORKHAJMER je mišljenje, da ih je čak i ovde teško uhvatiti, pošto su se, nasuprot starijim pozitivistima, oslobođili svih psihologizama i suprotstavili svakom prigovoru tog tipa, tvrdeći da se on odnosi na genezu, a ne na logičko važenje. Kontra prigovor: upravo ovo razdvajanje, koje takođe prati osnovnom gradanskom stanju, ne može se akceptirati. U njemu se nalazi čitav mehanizam opredmećenja rezultata, nasuprot njegovog proizvodnja, čega nije oslobođen ni sam Hegel. Ovo svakako odlučujuće mesto pozitivisti ne razjašnjavaju dovoljno, i zato ovde ostaju u sferi pukog postoji. Razdvajanje geneze i istine podleže kritici. Istorija je elemenat same istine. Dakako, samo jedan elemenat, a ne nikako istina sama. (HORKHAJMER ukaže, da ovde na teškoču Zon-Retela (Sohn-Rethel). O metodama: misao, da se prvo bitne gradanske antinomije, prikrivene korekcijama modernog pozitivizma, mogu mnogo jasnije shvatiti tamo, gde se najpre pojavljuju, kao kod Hjuma i Kanta. To se nadovezuje na misao o genezi kao momentu same istine. ADORNO: izgleda da pred sobom imamo nešto udvojeno: s jedne strane pozitivisti poriču Ja, identično, a s druge strane se sve svodi na identično pomoću ponovnog prepoznavanja. Ovo udvajanje bi se moralno uzeti u razmatranje. Možda je ono što oni poriču istinski čovek, ali se tu, uprkos svemu, nalazi pravo jedinstvo, naime, jedinstvo identiteta prošlog i budućeg.

HORKHAJMER primećuje: kad Fajd kaže, da svi doživljaji imaju smisao, tj. da se uklapaju u kontekst svesti, zar on na izvestan način nema pravo? Može li se to osporiti? Odgovor: ne izolovan. Ali, »istina je celina«; isto kao što treba razrešiti pojam jedinstva svesti, treba razrešiti i njegov suprotni pojam, pojam datog ili doživljaja. HORKHAJMER: ovo je, ustvari, radio Hegel; neposredno je kod njega uvek istovremeno već i posredno. Hegel je u »velikoj logici« napustio i pojam datog. U Sopenhauerovom (Schopenhauer) izdanju Kanta: »uklonimo pojam datog, on dolazi iz Starog zavjeta«. Fajdovo shvatjanje može se napasti tek onda, kada jedinstvo postane samostalno. Može li se jedan jedini doživljaj izolovati? Zar pojам na gonske pobude nije već napadnut? Upravo je to onaj momenat kod Fajda, koji teoretičari Gešalta napadaju, onaj racionalizam kod njega, da koga nam je ranije bilo toliko stalno. Uz to treba jednom reći, da obe škole imaju jedna u odnosu na drugu pravo, i da je kritika Fajda teoretičara Gešalta delom uspešna. Ali, onda prigovor racionalizma ovde treba shvatiti u jednom drugom smislu. Njega bi trebalo kombinovati sa prigovorom istaknutim u jednom ranijem razgovoru⁷, da kod Fajda, ustvari, uopšte nema libida. Fajdova psihologija nagona je svuda izgrađena po modelu psihologije saznanja, koja je u njegovem vreme bila vladajuća. Čak se i erekcija kod njega, u neku ruku huserlovske rečeno, javlja pod nazivom »intencionalnost« kao i opažanje zelenog. Ustvari, postoji samo saznanja sfera kod čoveka, a sve drugo je tendencijozno postavljeno počev od nje. To posebno važi za Fajdov pojam nesvesnog, koji u osnovi nije ništa drugo, nego nešto što je bilo. Ovaj prigovor protiv Fajdovog racionalizma mogli bismo formulisati jednostavno tako, tvrdeći da je u osnovi materijalistički motiv bez svesti. Doživljaji su tako konstruisani,

kao da su sva naša iskustva, somatska takode, i sve što ima veze sa žudnjom, obrazovani prema modelu naših saznanjnih ostvarenja. (Dopuna: ovde bi trebalo podsetiti na Fajdovu terminologiju, koja trajno govori o »učincima« različitih psiholoških instanci. Moguće je, da zajednički izvor za gradački pojam saznanja i racionalizam psihologije nesvesnog leži u pojmu rada.) Teza: pitanje osporavanja psihologije treba takođe razumeti samo dijalektički.

Psihologija je prolazna forma svesti čoveka o samom sebi u kapitalističkoj fazi. Kako stoji sa neurozama primitivaca? Govoriti o takvim neurozama je ispravno samo u proporciji prema vladajućoj društvenoj formi. Neuroze postoje samo utoliko, ukoliko postoji individuum. HORKHAJMEROV prigovor: ipak, ne može se reći, da u primitivnim ili srednjevjekovnim društvima ne postoji individuum, već da se čitav napad protiv individuuma usmerava, ustvari, samo protiv »emancipovanog« individuuma, monade. (Ova, ustvari, centralna tačka diskusije ostaje **ovde nejasna**.) Teza: individuum je nužna, ali puka pojava. Činjenica: individuacije nije slučajna, već nužno povezana sa kretanjem društva, kao celine. Greška leži samo u tome, što se ova pojava užide do suštine. Zašto se uopšte predstavlja s jedne strane princip individuuma? S druge strane se opet može pokazati, da individue, koje egzistiraju unutar ovog principa, ustvari uopšte ne postoje.

HORKHAJMER je mišljenje, da Adorno ne poriče individuum, već individuum kao spontanitet. Spontanitet je legenda, a ne individuum. Labjnic (Leibniz) je individuum uneo u filozofiju kao izvor snage. Individuum i volja su veoma povezani, Sopenhauer. Kant: individuum kao autonoman, kao onaj koji daje zakone u praktičnomumu.

ADORNO: Pojam čoveka samo-biće ne postoji bez teološkog značenja.

HORKHAJMER: Čovek se realizuje samo kao strah.

ADORNO: Ja verujem, da postoji takvo neto kao »čovek sam«. S druge strane, individuum je karikatura, lažna slika o onome, što je čoveku oslonac. Pojam »sopstvo« je pritom, istina, krajnje problematičan. Neizmerno je teško formalisati, šta se ovde pod tim misli, a da se ne zapadne u kategorije egzistencije.

HORKHAJMER zastupa (shvatjanje), da u situaciji straha najpre treba naći ključ za ono o čemu je ovde reči, i u vezi sa tim reći nešto u korist »konteksta svesti« na sledeći način: Predpostavimo, da operisani pacijent za vreme narkoze ima strašne bolove, i da se stvarno delovanje narkoze sastoji samo u tome da se on tih bolova apsolutno ne može setiti, da je, dakle, »kontekst svesti« suspendovan. Onda je, na izvestan način, već to dovoljno, da se pacijent mirno podvrgne operacije: štaviše, neko drugi će tobož taj, koji je imao pne bolove.

HORKHAJMER: dovodi ovo pitanje u vezu sa »protencionalnošću i retencionalnošću«, koji nasuport vladajućoj teoriji saznanja, moraju biti medusobno principijelno suprotstavljeni: naprosto prema prošlosti i budućnosti. Iskazu jednog pacijenta ili analitičara, da je pacijent kao individuum, recimo, u prošlosti ranog detinjstva prisustvovao određenoj sceni, treba dati neznatno značenje. Ali, utoliko veće opažanje samog sebe u strahu od nadolazećih bolesti.

1 Ustvari: »Produkcioni proizvod«.
2 Helderlinova pesma; tu se izmedu ostalog kaže: »Wochin denn ich! Es leben die Sterbichen Von Lohn und Arbeit; wechselnd in Mühs und Ruh! Ist alles freudring; warum schläft denn Nimmer nur mir in der Brust der Stachel?«

(u: Sämtliche Werke [Kleine Stuttgart Ausgabe] Bd. 1, Stuttgart 1944, S. 298)

3 Ustvari: »ukazuje«.
4 Upitnik: dodatak izdavača.
5 »Ja se ne moža spasti«. [Ernst Mach, Die Analyse der Empfindungen und das Verhältnis des Physischen zum Psychischen, Jena 1919, S. 20]

6 Ustvari: »se«.
7 od 6. januara 1939, ovde str. 441.

Max Horkheimer, Gesammelte Schriften. Bd. 12: Nachgelassene Schriften 1931–1949., Frankfurt, 1985. str. 439–451

S nemačkog: Branka Rajlić